AÇIK ERİŞİM
OPEN-ACCESS

Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi
Gazi Journal of Physical Education and Sports Sciences
2023, 28(2), 92-101

Spor İçin Seyirci, Seyirci İçin Spor: Roma'da Atlı Araba Yarışları ve Gladyatör Dövüşleri

Spectators for Sport, Sport for Spectators: The Chariot Races and Gladiator Fights in Rome

Araştırma Makalesi

Melek AKKURT [1]

Tolga ŞİNOFOROĞLU[2]

[1] Günkırı İmam Hatip Ortaokulu, BİTLİS

[2] Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, KÜTAHYA

Sorumlu Yazar / Corresponding Author
Melek AKKURT
akkurtmelek1@gmail.com

Geliş Tarihi / Received : 14.08.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 28.04.2023
Yayın Tarihi / Published : 30.04.2023

Etik Bilgilendirme / Ethical Statement
Bu araştırma, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

DOI: 10.53434/gbesbd.1161694

Öz

Bu çalışmanın amacı, Roma ile özdeşleşmiş başlıca sportif etkinlikler olan atlı araba yarışları ve gladyatör dövüşlerinin köken, gelişim ve değişim safhalarının irdelenmesidir. Roma Uygarlığı'nın ilk ve en uzun ömürlü sportif etkinliği Etrüsk ve Yunan'dan beslenen atlı araba yarışlarıdır. Savaşlardaki askeri başarısızlıklardan kurtulma, şehri hastalıklardan arındırma gibi farklı gerekçelerin kült inançlarla bağdaştırılması, adaklar şeklinde gerçekleştirilen yarışlara atfedilen değeri artırmıştır. Oyunların popülaritesini takımların ortaya çıkmasını izlemiş ancak yarışlar asıl ivmesini Hristiyanlığın devlet dini haline gelmesi sonucu diğer sportif etkinliklerden uzaklaşılmasıyla Bizans döneminde kazanmıştır. Roma'nın diğer popüler etkinliği ise suçluları cezalandırma ve ölülere saygı göstermenin aracısı olan gladyatör dövüşleridir. Dövüşlerin, askeri odaklı devlet yapısıyla uyuşan ruhu, gladyatör sayılarının artmasının ve bir kamu eğlencesine dönüşmesinin tetikleyicisi olmuştur. Savaşçı Roma'nın kült inançlar ve siyasi mücadelelerle harlanan kaba mizacı, kanlı dövüşlere farklı bir yön kazandırmış ve alevini yükseltmiştir. Augustus ve takipçileriyle sistemleştirilen gladyatör dövüşleri imparatorluk döneminde arenaların vazgeçilmez etkinliklerinden birine dönüşmüştür. Ancak Hristiyanlık inancına uygun bulunmayan dövüşler; din adamları, idareciler ve toplum tarafından dışlanarak MS 4. yüzyılda sonlanmıştır. Sonuç olarak Roma, ham olarak aldığı beden faaliyetlerini başta Etrüskler olmak üzere çevre medeniyetlerin etkisiyle yoğurarak askeri devlet ve toplum yapısına uygun sportif etkinliklere evirmiş ve mücadeleye aç seyirci kitlesini, çağdaşlarında görülmeyen, şiddet içerikli etkinliklerle beslemiştir. Başlangıçta dini ritüellerin paydaşı olarak ortaya çıkan oyunlar süreç içerisinde sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası ve iktidar ile halkın buluşma noktası olmuş, seyirci sayısı sürekli olarak artma eğilimi göstermiştir. Oyunların kitle üzerindeki etkisini fark eden iktidar sahipleri ise seyirci odaklı sportif etkinleri politik amaçlarla yüzyıllar boyunca etkin biçimde kullanmaya çabalamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Roma, Atlı Araba Yarışı, Gladyatör Dövüşleri, Bizans

Abstract

The aim of this study is to scrutinize the roots, evolution and changing phases of chariot races and gladiator fights which are the main sportive events, identified with Rome. The first and longest lasting sportive event of Roman civilization is chariot races, fed by Etruscans and Greeks. The harmonization of different reasons with cult beliefs such as salvation from military failures in wars and purifying the city from diseases has increased the value attributed to races held in the form of oblations. The popularity of the games was followed by emergence of teams but races gained its real momentum during the Byzantine period when Christianity became the state religion and revulsion from other sportive events. The other popular event of Rome was gladiator fights which was the way of punishing the criminals and respecting the deads. Its harmonic spirit with military cantered state, the fights, had been a trigger of increasing the number of gladiators and being an entertainment of the public. The brute nature of the warrior Rome, which was fuelled by the cultic beliefs and political conflicts, gave a different direction to the bloody fights and raised its flame. The gladiator fights systemised with Augustus and his successors became one of the indispensable events of the arenas during the imperial period. However, the fights not suitable for the Christian faith; was excluded by the clergy, rulers and society, ended in the 4th century AD. In conclusion, Rome has kneaded the raw physical activities with the influence of surrounding civilizations, particularly the Etruscans, then transformed them into the sportive activities suitable for military state and social structure, and fed the spectator's greed to struggle, with the violent activities that were not seen in their contemporaries. The games which emerged as a shareholder with the religious rituals in the very beginning became the indispensable part of social life and the meeting point of the public and the rulers, and the number of spectators tended to increase continuously. Realizing the effect of the games on the masses, the rulers have tried to use the spectator-oriented sportive activities effectively for political purposes for centuries.

Keywords: Sport, Rome, Chariot Races, Gladiator Fights, Byzantine

Atıf / Citation: Akkurt, M ve Şinoforoğlu, T. (2023). Spor İçin Seyirci, Seyirci İçin Spor: Roma'da Atlı Araba Yarışları ve Gladyatör Dövüşleri. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 28*(1), 92-101.

Giriş

MÖ 10. yüzyılda Etrüsk ve Latinlerin arasına konumlanmış Palantine Tepesi'nde basit bir köy olarak tarih sahnesine çıkan Roma Uygarlığı'nın asıl temeli Latinlerin siyasi birliktelikleri sonucu kurdukları topluma ve MÖ 753'e tarihlendirilen Romulus ve kardeşi Remus ile ilişkilendirilen efsaneye dayandırılmaktadır. Roma, Romulus öncülüğünde Latin kökenli dört kral tarafından idare edilmiş, takip eden dönemde Etrüsk kökenli üç kralın yönetimi devralması mimari anlamda Roma şehrinin kentsel dönüşümünü hızlandırmıştır (Kuiper, 2011). Etrüsk kökenli krallar döneminde yükselen ticaret; Yunanlılar, Fenikeliler ve Mısırlılar gibi gelişmiş spor ağına sahip medeniyetlerle ilişkilerin güçlenmesini ve buna bağlı olarak da sportif faaliyetlerin gelişmesini sağlamıştır (Mechikoff, 2009). Başlangıçtan itibaren tarih sahnesinde egemenlik tutkusuyla var olan Roma Uygarlığı'nda beden faaliyetlerinin yönü de, temelinde savaşa hazırlık egzersizlerini barındıran, askeri becerilere çevirilmiştir (Alpman, 1972). Roma'nın gelişim sürecindeki kozmopolit yapısı ise sosyal yaşantı, toplumsal yapı ve spor kültürü gibi birçok alanda antik dünyanın çeşitli medeniyetlerinden beslenmesini sağlamıştır (Gardiner, 1930).

Sahip olduğu çok uluslu nüfusunu, çevre kültürlerden kazanımları yoluyla askeri bir toplum olarak yetiştirmesi Roma'yı; Krallık (MÖ 753-309), Cumhuriyet (MÖ 509-280), İmparatorluk (MÖ 27-MS 395) ve Bizans (MS 395-1453) dönemlerinde çağının en güçlü devletine dönüştürmüştür. Etrüsklerden miras kalan vücut kültürü ve spor ideali çerçevesinde Roma'nın ilk sportif rotası, kendi mizacına uygun olarak oluşturduğu kült inançlarla bezenmiş atlı araba yarışları olmuştur (Şinoforoğlu ve Akkurt, 2021). Savaşla iç içe geçmiş yaşam tarzının ölüleri kan ile onurlandırma inancıyla bağdaştırması ise gladyatör dövüşlerini cenaze törenlerinin vazgeçilmezi haline getirerek spordaki diğer istikameti belirlemiştir (Baker, 2003). Roma tarihi boyunca spor denildiğinde ilk akla gelen büyük sportif etkinliklerin ana sahnesi ise İmparatorluk Çağı sonuna kadar Roma şehri ve Bizans döneminde Constantinopolis olmuş, dolayısıyla çalışmanın da ağırlık merkezini bu iki şehirdeki etkinlikler ve tesisler oluşturmuştur. Bu kapsamda çalışmanın amacı; Roma ile özdeşleşmiş başlıca sportif etkinlikler olan atlı araba yarışları ve gladyatör dövüşlerinin köken, gelişim ve değişim safhalarının irdelenmesidir.

Atlı Araba Yarışları

Roma'da en eski oyunlar, *Circus Maximus*'un kurucu tanrısı olarak kabul edilen Consus'un sunağında düzenlenen *Consualia Ludi*'ye[1] (Hasat Şenliği) kadar uzanmaktadır. Consualia'nın başlangıçta araba yarışlarından mı yoksa at yarışlarından mı oluştuğu belirsiz olmakla beraber yarışların kırsal temelli olması ve yerel çiftçilerin sahip olduğu hayvanlarını türü fark etmeksizin yarıştırması nedeniyle oyunların kökeni, çiftçiler arasındaki basit at yarışlarına dayandırılmaktadır. Bu bağlamda Roma Oyunları'nın ilk sportif etkinliği olan atlı araba yarışlarının MÖ 509'da başladığı varsayılmaktadır (Humphrey, 1986). Circus Maximus'un başlangıç noktasının yakınında; Romulus'un Sabine kadınlarını abluka etme politikasıyla ilişkili Consus Sunağı'nın yer alması da Consualia'nın kökenini Romulus'a bağlamaktadır. Romulus, Tarpeian Kayası üzerinde düzenlenen Jüpiter Feretrius'a adanmış oyunların kuruculuğunu yapmış ve sonraki krallar da onu takip ederek yeni oyunlar düzenlemişledir. Ludiler, antik çağ geleneklerine uygun olarak tanrılar ve ölen kişilerin anısına yapılmıştır (Chase, 1927). Bu kapsamda Roma'nın ilk oyunlarının Romulus'un, Jüpiter onuruna sportif etkinlikler düzenlemek için tapınak inşa etmesi ile başladığı kabul edilmektedir (Crowther, 1983).

Roma'da Atlı Araba Yarışları ve Circus Maximus

Atlı araba yarışları; Yunan, Etrüsk ve hatta erken dönem Roma uygarlıkları tarafından uzun yıllar boyunca seyircilerin yarışları rahatlıkla izleyebileceği iki alçak tepe arasına konumlanmış doğaçlama pistlerde gerçekleştirilmiştir (Junkelman, 2000). Antik kaynaklara göre MÖ 600 civarında Etrüsklü bir Roma kralı olan Tarquinius Priscus, atlı araba yarışlarını Roma'ya tanıtmış (Crowther, 2007) beraberinde spor alanları bakımından kendisinden ileride olan Yunan ve Etrüsklerin yarış pistlerinden esinlenerek inşa ettiği, Latince karşılığı halka anlamına gelen "circus" kelimesinden türeyen, at ve atlı yarışların yanı sıra bazı oyunları da içerisinde barındıran Circus Maximus'u inşa ettirmiştir (Junkelman, 2000). Chase'in aktardığına göre Circus üzerine yapılan çalışmalarda; oyunların esasında Güneş Tanrısı'na adandığı, bunun için de Circus adının güneş anlamındaki "Circe" kelimesinden türediği belirtilmektedir (Chase, 1927). Konum olarak geniş vadilere uzanan ve yamaçlarında seyirci gruplarının oturabileceği alanların bulunduğu ve başlarda sadece taştan ibaret olan bu yapılar MÖ 4. yüzyılda kalıcı ve gelişmiş alanlara dönüşerek oyunların gelişiminin önünü açmıştır (Carcopino, 1940).

MÖ 500-27 tarihleri arasında sadece çok büyük şehirlerde circusların bulunduğu anlaşılmaktadır. İmparatorluk Dönemi'nde (MÖ 27-MS 476) inşa edilen ilk circusun ise MÖ 46'da Sezar'ın Campus Martius'taki başarısını kutlamak için geçici olarak inşa ettirdiği yapı olduğu düşünülmektedir. Bu yapıyı Augustus tarafından inşa ettirilen geçici stadyum takip etmiştir. Domitianus'un inşa ettirdiği ve hem atletizm yarışları hem de atlı yarışların düzenlendiği ilk kalıcı stadyum ise MS 86'da bitirilmiştir (Saltuk, 2001). Circus Maximus; Sezar, Augustus, Claudius, Nero

[1] Latince'de kelime anlamı oyun olan Ludi, Roma sportif etkinliklerini kapsamakla beraber Roma kült inanışları gereği gerçekleştirilen ritüel programların bir parçası olarak çeşitli şenlik ve festivaller anlamlarında da kullanılmaktadır. Ayrıca alan yazında "gladyatör okulu" anlamına da yer verilmiştir (Crowther, 2007; Kyle, 2007). Çalışmada sportif etkinlikler orijinal kaynaklar göz önüne alınarak kaynağa özgü biçimde ludi ya da oyun/lar olarak farklı biçimlerde aktarılacaktır. Ancak bazı festival isimlerinin de ludi adı altında verileceği unutulmamalıdır.

ve Trajan gibi imparatorların genişletme çalışmalarının ardından, yaklaşık 600x200 metre gibi oldukça büyük bir forma ulaşmış, kavisli dış cephesi *Collessium*'daki[2] gibi üst üste yerleştirilmiş üç sıra kemeri içermiştir. Bu pasajların altında şarap tüccarları, yemek işçileri, astrolog ve fahişelerin iş yerleri bulunmuştur. Tesis, seyirciler için sosyal sınıf tabakalarına göre kademeli olarak organize edilmiş, mermerden ve tahtadan yapılan iki çeşit oturma alanı ve düşük statüdekiler için ayakta izleyebilecekleri bölümleri barındırmıştır (Carcopino, 1940). Antik Çağ'ın devasa yapılarından biri olan Circus Maximus'un, Halikarnassoslu Dionysios'a göre 150.000, Plinius'a göre 260.000 ve Publius Victor'a göre ise 385.000 seyirciye hizmet ettiği düşünülmektedir (Saltuk, 2001). Ancak yapılan incelemeler verilen 150.000 üstü rakamların, yarışların Palatine ve Aventine yamaçlarında olmasından dolayı şehrin birçok yerinden görünebilmesine bağlanmaktadır (Humphrey, 1986). Farklı gerekçelerle düzenlenen çeşitli sosyal etkinliklerin Roma'daki ana mekanı olan Circus Maximus; kutsal geleneklerin, kentsel görkemin ve imparatorların global hırslarının bir aracı olarak farklı işlevleri üstlenmiş ve özel amaçlara hizmet etmiştir (Bell, 2020). Roma Circus'u, hem Roma hem de Bizans imparatorluklarındaki diğer tüm circuslar için, boyutları farklılık göstermekle birlikte, genel olarak mimari ve organizasyonel bir model olmuştur (Humphrey, 1986). MS 2. yüzyıl öncesi dönemlerde Aleksandreia ve Kyrene'de; MS 2-3. yüzyılda ise Akdeniz'in doğusundaki Antiokheia, Antinoopolis, Gerasa, Bostro, Gortyn, Laodikea, Constantinopolis ve Tyre'deki circuslarda yarışlar gerçekleştirilmiştir. Asya Minör'de ise bu durumu Bithynia, Galatia, Kappadokia, Kilikia, Kommagene, Lydia, Thrakia bölgeleri takip etmiştir (Saltuk, 2001).

Yarışmalar, görevlilerin çektiği kura sonucuna göre sürücülerin başlangıç noktasına dizilmelerinden sonra yöneticinin (*consul, praetor* ya da *aedile*) trompet sesi eşliğinde fırlattığı beyaz bir mendil (*mappa*)[3] ile başlamıştır (Carcopino, 1940). Birkaç yüzyıl boyunca yarış arabaları, bir çizginin veya ipin arkasında yan yana yarışa başlamışlar ancak MÖ 4. yüzyıldan itibaren ahşaptan imal edilmiş basit başlangıç düzenekleri kullanmışlardır. İki yüzyıl sonra yarışlar; pist boyutlarının izin verdiği 12 (her takım için üç) araba ve dolayısıyla 12 kulvar ile sınırlandırılırken başlangıç kapıları da (*carcares*) daha modern hale getirilmiştir. Kapıların çalıştırma sistemi, adil bir başlangıç sağlamaya olanak veren Olympia'daki mekanizmaya dayandırılmıştır. Olympia'dan farklı olarak tüm yarış arabaları aynı anda yarışa başlamasına rağmen ancak iç kulvardakiler dışarıdakilere göre biraz daha uzun bir mesafe kat etmek zorunda kalmıştır (Crowther, 2007).

Yarışlar, hipodromu uzunlamasına bölen, başlangıçta su kanallarından oluşan ancak zamanla *spina* adı verilen 1.50-2 metre yüksekliğinde üzerinde Kybele'nin tasviri gibi değerli heykeller bulunan duvarlarla bölünmüş alanların etrafında gerçekleştirilmiştir (Saltuk, 2001). Kapıların karşı tarafında oval biçiminde yer alan yarışın tersine döndüğü ilk viraj alanının sahip olduğu 50-60 metrelik boşluk, yarışmacıların manevra yapabilmelerine imkan sağlamış, alanın dış tarafı ise arabaların çarpabileceği bir duvar ile kapatılmıştır. Benzer şekilde carcares tarafındaki bölüm tebeşirlerle işaretlenmiş ve sınırı aşan sürücüler diskalifiye edilmiştir. Ayrıca circusların her iki tarafında, yarışlarda kaç tur atılacağını göstermesi için bir mille yukarıda tutulan ve her turda aşağı indirilen yumurta şeklinde yedi obje (ovaria) kullanılmıştır (Dagron, 2014).

Literatürde yarışlara dair arabaları çeken iki at (bigae), en prestijli olan dört at (quadrigae), altı at (seiugae), sekiz at (octoiugae), on at (decemiugue) ve hatta yirmi atın yer aldığı resimli tasvirlerle karşılaşılmaktadır (Junkelman, 2000). Ancak yarışlar genellikle farklı süslerle donatılmış, arkası kapalı önü açık, takla atma tehlikesini azaltacak boyutta dingillere sahip genellikle dört atlı küçük arabalarla düzenlenmiştir. Yarışlarda arka bacaklarından damgalanmış, kısa kesilmiş yelelere sahip ve yarış esnasında kuyruklarının herhangi bir kazaya sebebiyet vermemesi için kurdelelerle bağlanmış küçük safkan atlar kullanılmıştır (Saltuk, 2001). Her ne kadar güvenlik önlemleri alınmaya çalışılsa da sürücülerin hayvan sayısının yüksek olduğu arabaları kontrol etmesinin oldukça zor olması ve virajlarda atların yan yana koşması yarışmalarda sıklıkla kazalar yaşanmasına sebebiyet vermiştir (Junkelman, 2000). Circus Maximus'ta bir günde yapılan yarış sayısı 12 ile 24 arasında değişirken, yedi turluk veya üç ila dört millik her yarış yaklaşık 10-15 dakika sürmüştür. Böylesine kapsamlı bir program, birkaç yüz at ve binlerce personelin bir mil kadar ötedeki Campus Martius'taki ahırlardan Circus'a götürülmesi karmaşık bir altyapıyı ve hazırlığı gerekli kılmıştır (Crowther, 2007).

Roma sürücüleri, donanımları ve sürüş stilleriyle Yunan ve Etrüsk araba sürücülerinden ayrılmışlardır. Yunan sürücüleri, koruyucu kıyafetleri olmaksızın uzun bir *chiton* (tunik) giyerlerken, Etrüsklerin kısa bir chiton ve miğfer benzeri başlık kullandıkları bilinmektedir (Junkelman, 2000). Romalılar ise deri veya keçeden yapılmış başlık ve bacaklarına sardıkları deri veya keten bandajlarla modern görünümlü koruyucu giysileri tercih etmişlerdir. Bu kıyafet sürücüyü özellikle kendi atları tarafından sürüklendiğinde, arabasıyla başka bir arabaya veya oyun sahasının dış kısmına çarptığında olası yaralanmalara karşı korumayı amaçlamaktadır. Ayrıca Roma ve Etrüsk sürücüleri, yarış arabası dizginlerini Yunanların aksine bellerine dolamış, olası bir kaza durumunda gövdesinde var olan kavisli bıçağıyla dizginleri kesebilmişlerdir (Carcopino, 1940). Elleri serbest halde bulunan Romalı sürücülerin sağ eli kamçıya dokunmakta tamamen serbestken sol el sadece rotayı düzeltmek için kullanılmıştır. Bu sürüş tarzı, Yunan savaş arabalarına göre daha dinamik ve esnek olmasına rağmen Roma oldukça tehlikeli olan saldırgan ve acıma-

[2] MS 72 yılında yapımına başlanan Collesium, başta gladyatör dövüşleri olmak üzere çeşitli bedensel etkinliklerin ve gösterilerin düzenlendiği Antik Roma'nın önemli mimari yapılarındandır (Mechikoff, 2009).

[3] Mappanın arenaya atılması ile yarışların başlaması geleneği ilerleyen yıllarda yöneticiler tarafından başlangıç işareti anlamına gelerek sallanan küçük yastığa dönüşmüştür (Dagron, 2014).

sız bir yarış tekniği benimsemiştir. Arabacıların, genellikle rakiplerinin atlı arabalarının yolunu keserek merkez bariyere doğru itmeye çalıştıkları bilinmektedir. Arabaların 180 derecelik bir virajı dönmesi gerektiğinden aynı takımdakiler arasında bir ekip çalışmasının gerekliliği ise oldukça açıktır. Her takım, virajı olabildiğince sıkı ve hızlı bir şekilde almaya çalıştığı için kitlesel çarpışma tehlikesinin en büyük olduğu yer burası kabul edilmektedir (Junkelman, 2000).

Halkın, sürücüler ve atlarına karşı oluşan fanatizmi müsabakaların daha organize hale gelmesini beraberinde getirmiş, MÖ 3. yüzyılın sonlarından itibaren profesyonel araba yarışı dernekleri sistemini ortaya çıkarmıştır (Kyle, 2007). Başlarda kırmızı ve beyaz olarak ayrılan takımlar, Augustus Dönemi'nde maviler ve yeşillerin de eklenmesiyle dörtlü bir grup haline gelmiştir. Antik kaynaklar takımların renk ayrımını kült inanışlar çerçevesinde açıklamaktadır. Mars için kırmızı; Zephyrs için beyaz; Terra Mater ya da bahar için yeşil; cennet, deniz veya sonbahar için mavi renkli kıyafetlerin tercih edildiğine inanılmaktadır (Chase, 1927). Ancak Vakanüvis Malalas'a göre yeşil, toprağı; beyaz, havayı; kırmızı, ateşi ve mavi, suyu simgelemiştir. Domitian (MS 51-96), imparatorluk renkleri olan mor (porfirler) ve altın rengi (doreler) ile 2 yeni takım kurmaya çalışmış, ancak bu yarış sahnesini çeşitlendirme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Harris, 1972).

MS 2. yüzyılın başında 4 takımın hepsi aktif iken yüzyılın ortalarında Yeşiller (*factio prasina*), Kırmızılarla (*factio russata*), Maviler (*factio veneta*) ise Beyazlarla (*factio albata*) ittifak kurmuşlardır. Ancak İmparatorluk Dönemi'nde genel olarak Yeşiller ve Maviler popülarite kazanmıştır. Özellikle bu iki takımın kendine özgü taraftar grupları arasında önemli bir rekabet gözlemlenmektedir (Bell, 2020). Bu durum Kırmızıların veya Beyazların ortadan tamamen kaybolduğu düşüncesini açığa çıkarsa da Kırmızı ve Beyaz takım 12. yüzyıla kadar varlığını korumuş ancak Mavi ve Yeşil takımlar kadar ön plana çıkamamışlardır (Cameron, 1976). Yarışlar ve mekanı toplumsal olaylarında en büyük cazibe merkezlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Öyle ki atlı araba yarışları ardından 150.000'in üzerinde seyirci kapasitesine sahip Circus Maximus'ta şiddetli ritmik alkışların protesto olarak yorumlandığı bilinmektedir. Crowther'ın Pliny'den aktardığına göre Roma'daki seyircilerin takımlarını körü körüne takip ettiği ve bu nedenle yarışlar sırasında kendi takımlarının yarışmadığı durumlarda taraftarların da ezeli rakiplerinin karşısındaki takımı desteklediği anlaşılmaktadır. Ayrıca sürücü fanatizmine de sıklıkla rastlandığı sürücünün takım değiştirdiği durumlarda bazı taraftarların da takım değiştirdiği gözlemlenmiştir. Sürücü fanatizminin önemli bir örneğini; bir Kırmızı takım taraftarının kendisini, en sevdiği yarışçı Felix'in cenazesinde sürücünün ateşi üzerine atarak intihar ettiği anlatısı göstermektedir (Crowther, 1996). MS 4. yüzyılda gelişen sosyal ve politik olaylar imparatorluğun merkezini değiştirdiği gibi Roma'nın en büyük sosyal fenomeni olan atlı araba yarışları ve diğer sportif etkinliklerin de merkezini değiştirmiştir. Atlı araba yarışı fanatikliği asıl etkisini Constantinopolis Hipodromu'nda göstermiştir.

Bizans'ta Atlı Araba Yarışları ve Hipodrom

MS 330'da Roma'nın başkentini *Byzantion'*a taşıyan I. Constantin'in Roma putperestliği yerine Hristiyanlığı benimsemesi sonucu Roma'nın gladyatör dövüşleri ve Antik Yunan Oyunları gibi popüler sportif etkinliklerinin önemini kaybetmesi, atlı araba yarışlarını ön plana çıkarmış ve döneminin en gözde sportif alanı olan Byzantion Hipodromu'nun[4] inşasına vesile olmuştur (Crowther, 2007). MS 196'da Roma imparatoru Septimius Severus'un[5] Byzantion şehrini harap etmesinden sonra Hipodrom yeniden yapılandırma sürecine girmiş ve Circus Maximus'tan daha gelişmiş bir mimari planlanma yapılmıştır. Hipodrom bölgesinin, inşası için ihtiyaç duyulan coğrafi yapıya sahip olmasa da, yüksek maliyetlerle tüm eksikleri giderilmiş ve günümüzdeki İstanbul Sultan Ahmet Meydanı'nın olduğu yerde yapımına başlanılmıştır (Grosvenor, 1889). Ancak Severus ile başlayan inşaat, I. Constantin öncülüğünde sürdürülerek bazı değişikliklere tabii tutulmuştur. I. Constantin'in *Roma stili bir hipodrom yaptırmak istememesi* üzerine bazı eklemeler yapılmış; üst balkon basamaklamalarının üzerine 2 gezinti alanı, sphendone ve carcares'in üst katına oturma alanları yerleştirilmiş, dört taraftar grubunun mensupları için oturma alanları ve imparatorluk loncası yapılmıştır (Dagron, 2014).

Hipodroma girişler, mesleği veya sosyal statüsü ne olursa olsun tüm vatandaşlar için ücretsiz bir şekilde sağlanırken, Roma şehrinde olduğu gibi biletler statülerine göre oturacak kişilerin yerlerini belirlemek amacıyla önceden dağıtılmıştır. En üst yetkililer için oluşturulan yerler mermer iken en az prestije sahip olanların oturma alanları ahşaptan yapılmıştır. Oturma alanlarının birinci kademesi, fanatik taraftarlar tarafından işgal edilmiştir. Çünkü onların yarışı iyi görmelerinden ziyade sürücülerine yüksek sesle destek olmaları önemli olmuştur (Khapaev ve Glushich, 2020). Ayrıca taraftarlar arası çatışma tehlikesine karşı tribünler renklere göre ayrılmış; imparator locasının sağ tarafında Mavilerin taraftarları yer alırken sol tarafında Yeşillerin taraftarları bulunmuştur. Beyazlar ve Kırmızılar farklı takımlar olarak yarıştıklarında Maviler ve Yeşillerin arasında koltuklara konumlandırılarak iki ezeli rakip birbirinden olabildiğince uzak tutulmaya çalışılmıştır (Sinanlar Uslu, 2012).[6] Orta kademede sıradan taraftarlar yer alırken, üçüncü kademede parti liderleri

[4] Grekçe *hippos* (at) ve *dromos* (yol, yarış, yarış pisti) kelimelerinin birleşmesinden türeyen hipodrom kelimesiyle; at ve araba yarışlarının yapıldığı yer ifade edilmektedir (Saltuk, 2001). Hipodrom'un adı daha sonra Constantinapolis Hipodromu olarak da anılmıştır. Metnin ilerleyen bölümlerinde yalnızca "Hipodrom" olarak verilecektir.

[5] Bizans'ın kurucusu (ktistes) olarak nitelendirilen Septimus Severus ve oğlu için halk tarafından *Antononinia Sebasta Oyunları* devamında Niceae (İznik) ve Nicomedia (İzmit) gibi bölgelerde Severus adında oyunlar tertip edildiği bilinmektedir (Dagron, 2014).

[6] Taraftarlar arası rekabet ve çatışmalar ile yarışların oluşturduğu ekonomi tesisteki oturma düzeninin ve yarışlara bağlı sosyal olayların temel gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Constantinopolis'in tüm nüfusunu ikiye bölen sosyal, politik ve dini partileri destekleyen gruplar veya spor dernekleri (Cameron, 1976); yarış atlarını tedarik etmekten, hayvanlarla ve personelle

(dimarchs), yardımcıları (dimokratlar) ve yakınları yer almıştır. Dördüncü kademede ise (anabatra) herhangi bir takımı desteklemeyen izleyiciler bulunmuştur. Bunların haricinde yarışların ayakta seyredilebileceği alanlara da yer verilmiştir (Khapaev ve Glushich, 2020).

Hipodrom, klasik planına uygun olarak, at nalını anımsatan bir ucu düz diğer ucu yarım daire şeklinde biten iki yan kanada tutturulmuş bir şekilde planlanmıştır. "U" harfi biçiminde yapılan Hipodrom'un iç düzenlenmesi; kanatlar boyunca kademeli basamaklar üzerinde oturma alanları, U harfinin açık ucunun ise atlı arabaların anıtsal bir kapının altından on iki kulvar şeklinde çıkış yapabilmesine uygun olacak şekilde inşa edilmiştir. Çıkış kapılarının tam karşı noktasında ise U harfinin yarım daire çizen kavisiyle yarış pistinin dönüş alanı sınırlandırılırmıştır. Hipodromun ortasında ise bir hizada duran, pisti ikiye ayıran ve etrafında yarış arabalarının döndüğü *spina* adındaki uzun ve geniş mermer duvar yer almıştır (Sinanlar, 2005). I. Constantin öncesi dönemlerde daha alçak bir yapı olarak inşa edilen bu alan, I. Constantin zamanında arenadan yaklaşık 4.5m yüksekliğe ulaşmıştır. Bu durum seyircilerin en alt sıralardan bile tüm yarışı görebilme durumunu tersine çevirmenin yanı sıra araba sürücülerinin manevra yapmalarını da zorlaştırmıştır. Zamanla I. Constantin'in etkisiyle spina açık hava heykeller müzesine dönüşmeye başlamış; antik çağın en iyi ve en ünlü heykeltıraşlarının eserleri sergilenmiştir. Başta Herkül'ün Nemea aslanı ile savaşı tasviri olmak üzere (Khapaev ve Glushich, 2020) çeşitli bronz heykellerle donatılmış, Mısır'dan dikilitaş[7] getirilmiş ve çeşitli süslemelerle bezenmiştir. Ayrıca Constantin, hipodromun yakınına büyük bir saray inşa ettirmiş; saraydan hipodromun imparatorluk locasına giden *cochlias* (dönen merdiven) adı verilen geçiş yer almıştır (Dagron, 2014). Hipodrom'un inşası tamamladığında 118,5x370m ölçüleri ve yaklaşık 60.000 ile 80.000 arası izleyici kapasitesiyle 330 yılında I. Constantin'in de katılımıyla açılmıştır (Sinanlar, 2009).

Hristiyanlık kabul edilmeden önce Roma'da olduğu gibi bu alanlarda çeşitli mücadele etkinlikleri düzenlenirken Hristiyanlıkla birlikte bu gelenekler geride bırakılarak iki, üç veya dört at koşumlu arabalar yarıştırılmıştır (Giatsis, 2000). Bizans atlı araba yarışları Roma'daki uygulamaların devamı şeklinde Mavi, Yeşil, Kırmızı ve Beyaz takımları temsil eden atlı arabalarla günde on ikişerden en az iki seri yarış yapılmıştır. Ancak bazı durumlarda dört yarışında aynı günde koşulduğu bilinmektedir. Bazen takımlar hazır olmadıklarında ya da başka gerekçelerle atlarını çektiklerinde en az sekiz atlı araba ile yarış gerçekleştirilmiştir (Sinanlar, 2009). Yarışma programlarında farklılıklar görülmesine rağmen 6. yüzyılda standart olarak günde yirmi beş yarış yapıldığı, 10. yüzyılda ise sekize indirildiği bilinmektedir. Seçkin araba sürücüsü Constantin'i onurlandıran bir özdeyiş, onun sabah yirmi beş, öğleden sonra yirmi bir yarış kazandığını kaydetmiştir. Bu durum elli yarışlık bir yarış programını ima etmektedir. Ancak yazar Cameron çalışmasında, bu popüler arabacıya performansını sergileyebilme fırsatı vermek için düzenlenmiş özel bir durum olabileceğini ve Yunan kökenli bir sınıflandırma sistemi içerdiğini öne sürmektedir. Bizans atlı araba sürücüleri; on yedi yaşın altındaki erkekler, on yedi yaşından yirmi yaşına kadar olan gençler ve yirminin üzerindeki erkekler olmak üzere yaşlarına göre üç sınıftan oluşmuştur (Schrodt, 1981).

Yarışlar, yarışmacıların kura sonuçlarına uygun olarak belirlenen kapılara geçmeleri ardından imparatorun locasından salladığı beyaz mendille başlamıştır. 7 büyük gezegeni temsilen, saat yönünün tersinde atılan 7 turun sonunda locanın önünden ilk geçen sürücü galip kabul edilmiştir (Sinanlar Uslu, 2012). Ayrıca Bizans yarışları diğerlerinde (Roma, Yunan, Etrüsk…) kaydedilmeyen bir özelliği barındırmış; *diversium* olarak bilinen uygulama ile öğleden önceki yarışta mağlup olan ile kazananın öğleden sonra yeniden karşılaşmaları için meydan okuma fırsatı sağlamıştır. Bu şekilde iki kez başarılı olan yarış arabası, galibiyetinin şanstan çok becerinin sonucu olduğunu gösterebilmiştir (Schrodt, 1981). Kazananın ödülü ise bir rivayete göre imparatorun elinden birincilik tacını giymenin yanı sıra, bir zanaatkarın bir yılda kazandığı paraya denk gelen, 500 drahmi gibi yüklü bir meblağdır (Sinanlar Uslu, 2012). Ancak Roma savaş arabacısı Porphyrius'a taç takmak için arkasında duran uzun cüppeli bir figürün, imparator olmadığı arkeolojik incelemelere yansımıştır. Başka bir rölyefte de tacının takılmasını bekleyen diz çökmüş arabacı figüründe benzer bir durumla karşılaşılmıştır. İmparatorun ödül vermek için hipodrom zeminine inmesinin onuruna uygun olmaması nedeniyle 10. yüzyılda *actuarius* adlı bir yetkilinin imparatorun işini yaptığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra Bizans yaşamında araba yarışlarının önemi ve hipodromda gerçekleştirilen resmi törenler göz önüne alındığında dahi imparatorların bir circus yarışmacısı gibi görülmek istemedikleri bilinmektedir. Kaynaklarda Maurice ve Tiberius madalyonları haricinde quadriga içerisinde betimlenmeyen imparatorlar av ve savaş sahnelerinde de genellikle at üzerinde tasvir edilmişlerdir (Cameron, 1976). Bu durum Roma İmparatorluğu'ndakine tezat biçimde Bizans imparatorlarının hipodrom zeminine inmeyi tercih etmediklerini ortaya koymaktadır.

Hipodrom sportif işlevinin yanı sıra şehir yönetimi, devlet törenleri, siyasi etkinlikler ve geçit törenlerine de tanık olmuştur (Crowther, 2007). 10. yüzyılda resmi törenlerin hipodromdan

ahırları sürdürmekten, sporcuları eğitmekten ve gerekli ekipmanı sağlamaktan sorumlu olmuşlardır. Oyunların sponsorları tarafından bu hizmetler için sıklıkla ödüllendirilen bu kesimin yaşamını yarışlar vasıtasıyla sürdürmesi takımlar ile olan bağı daha da güçlendirmiştir (Bell, 2020). 18 Ocak 532'de İmparator Justinianus'un Mavileri desteklediğini dile getirmesi üzerine başlayan, şehri bir günde yerle bir ederek 30.000 ila 35.000 kişinin ölümüyle sonuçlanan ve Bizans tarihinin en büyük ayaklanmalarından biri kabul edilen *Nika İsyanı* da taraftarlar arasında düşmanlığa varan rekabetin en önemli örneklerinden biridir (Giatsis, 1995).

[7] Mısır'dan getirilen Yunanca yazıtın atıfta bulunduğu Büyük Theodosius tarafından Hipodroma yerleştirilen Dikilitaş, 18m yüksekliğinde ve dört bronz küp tarafından desteklenen kaide üzerinde durmaktadır (Ruy Gonzalez de Clavijo, *Embassy to Tamerlane, 1403-1406*, George Routledge & Sons Publish, London 1928). Dikilitaş, hipodromdan günümüze ulaşan nadir kalıntılardan biridir.

alınarak sarayın önündeki meydana taşınması, 11. yüzyılda imparatorların şehrin eteklerindeki Blacherna Sarayı'nda ikamet etmeye başlamaları gibi sebepler oyunlara verilen önemin gün geçtikçe daha da azalmasına neden olmuştur (Schrodt, 1981). Ancak İmparator Manuel Comnehos I'in (1143-1183), Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın 80 günlük Constantinapolis ziyaretinde, 80 günlük atlı araba yarışları ve birçok oyun düzenlediği de bilinmektedir (Choniates, 1984). 13. yüzyılda meydana gelen 4. Haçlı Seferleri'nin Bizans için işgale dönüşmesi sırasında şehrin yağmalanmasında Haçlılar, Hipodrom'u yıktırmış, atlı araba yarışlarıyla ilgili anıtları kaldırtarak Venedik'e götürmüşlerdir. Ancak Haçlılar daha sonra Hipodrom'u kendi amaçları için kullanmıştır. Şövalyelerin Constantinopolis'te kaldıkları süre boyunca harabeye dönmüş Hipodrom'da mızrak dövüşü turnuvaları düzenlediğine dair kanıtlarla karşılaşılmıştır. Bu turnuvalar Haçlıların ardından da sürdürülmüş; 1261'de imparatorluğun yeniden kurulmasından sonra, bazı Bizans imparatorları ve soyluları da Hipodrom harabelerinde mızrak dövüşü turnuvalarına katılmışlardır. 1453'te Osmanlı'nın fethi ardından terk edilen Hipodrom, Osmanlı döneminde padişahlar tarafından cirit gibi atlı sportif etkinliklere ev sahipliği yapmıştır (Giatsis, 2000). 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin aktardığı bir hikayede de Atmeydanı'nda (Hipodrom) şeşber oynayan Fatih Sultan Mehmed'in Burmalı Sütun'un yılan başlarından birinin çenesini şeşber ile kırdığı anlatılmaktadır (Sinanlar, 2009).

Gladyatör Dövüşleri

Atlı araba yarışları ile başlayan Roma spor kültürü, seyir zevki yüksek bir bedensel aktivite olan gladyatör dövüşlerinin eklenmesiyle benliğini tamamlamıştır. Gladyatör dövüşleri Etrüsklerin cenaze törenlerinde savaşlarda kaybettikleri kişiler onuruna, savaş esirlerinin dövüştürülerek "*ölülerin kanına karşılık düşman kanı akıtma*" geleneğine dayandırılmıştır (Malay ve Sılay, 1991). Romalıların ölümden sonraki yaşam inancı, kanlı mücadelelerin cenaze töreninin sona erdiği dokuzuncu günde ölülere saygı ve ruhlarını tatmin etmek amacıyla gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Tarihçi Festus'un "*Yiğit savaşçıların mezarlarında esirleri kurban etmek bir adetti; bu adetin vahşiliği anlaşılınca, mezarda gladyatörlerin dövüşmelerine izin verildi."* sözlerinden de anlaşıldığı gibi her ne kadar kan dökme geleneğinde değişikliğe gidilse de amaç aynı kalmıştır (Baker, 2003). Bu kapsamda Knapp (2011), gladyatörleri; "*Bir kalabalığı eğlendirmek için arenada kılıç ve diğer silahlar ile (çok nadir durumlar dışında) çiftler halinde savaşan eğitimli eğlendiriciler"* şeklinde tanımlamaktadır.

Gladyatör dövüşlerinin ilk izlerine MÖ 264'te Marcus ve Decimus Brutus'un babaları onuruna düzenledikleri cenaze töreninde karşılaşılmıştır. Brutus'un babası için düzenlediği törende, 3 çift köleden oluşan *bustuarii*[8] olarak bilinen gladyatörler dövüşmüştür. Bu ölüm dövüşlerinin yarattığı etki, peşi sıra gerçekleşen cenaze törenlerinde dövüşlere yükselen ilgi ve artan gladyatör sayılarıyla devam etmesini sağlamıştır (Auguet, 1994). Cannae Savaşı'nın kaybedilmesiyle MÖ 216'da Marcus Aemilius Lepidus onuruna düzenlenen, 3 gün süren cenaze oyunlarında 22 çift gladyatöre yer verilmiştir (Bishop, 2017). Kyle (1998), gladyatör dövüşlerinin kamu eğlencesi olarak bu hızlı gelişimini, Romalılarının savaş yenilgisinin etkilerinden kanlı mücadelelerle kurtulduğu görüşüne bağlamıştır. Yöneticiler ise halkın memnuniyetini sağlayabilmek için giderek artan sayıda savaş esirini dövüşlere dahil etmeye başlamışlardır. Aynı zamanda Romalılar, cinayet gibi anti sosyal davranışlardan mahkum edilen insanlar için acı verici ölümün gerekliliğine sıkı sıkıya inanmışlardır. Bu yüzden çarmıha germe, diri diri yakma ve vahşi hayvanlar tarafından parçalanma veya mahkum arkadaşları tarafından öldürülme özellikle ölüm cezaları içerisinde güçlü bir şekilde yer almış, başkalarını caydırmayı amaçlayan gösteri kombinasyonu bu düzeni gaddarlaştırarak toplumsal düzenin sağlanmasında kilit rol oynamıştır (Knapp, 2011). Böylece cenaze törenleri vasıtasıyla halka açık eğlenceler ile siyaset arasında güçlü bir bağ kurulmuştur. Mevcut durum giderek artan gladyatör sayılarıyla dövüşlere yansımış; MÖ 200'de Marcus Valerius Laevinus'un cenazesinde 25 gladyatör çifti, MÖ 183'de Publius Licinius Crassus'un cenazesinde ise 60 çift gladyatör dövüştürülmüştür (Bishop, 2017).

Halkın, gladyatör dövüşlerine verdiği olumlu tepkinin artması, kan mücadelelerine amacından saptırılmış bir biçimde; eğlence, gösteri ve politik bir propaganda aracı olarak yeni bir görev kazandırmıştır (Gardiner, 1930). Cumhuriyet Dönemi sınıfsal farklılıklardan kaynaklı patlak veren iç savaşlar, otoritenin Sulla ve Sezar gibi diktatörlere geçmesini sağlamış (Tekin, 2008) ve Roma'nın sportif etkinlikleri, diktatörlerin güçlerini göstermesinin bir aracı olarak kullanılarak dövüşlere yeni bir form kazandırmıştır (Garton, 1964). Dövüşlerin, siyasi emeller doğrultusunda büyümesi ve artan sınıfsal çatışmalar gladyatörlerin büyük çoğunluğunu oluşturan köle sınıfının MÖ 1. yüzyılda Spartacus önderliğinde ayaklanmasına neden olmuştur (Shaw, 2001). Roma ordusunun art arda gelen yenilgileri, gladyatörlerin askeri açıdan önemini de gözler önüne sermiştir. Bu durum ordulara gladyatörlerin alınmasına ve eğitimlerinin ordu temrinlerine eklenmesine neden olmuştur (Uzunaslan, 2010). Köle savaşlarının ardından diktatör olan Sezar, halkı arkasına alabilmek için 320 çift gladyatöre yer verdiği o güne kadar Roma'da düzenlenen en görkemli gladyatör gösterilerini halka sunmuştur. Oyunların halk üzerinde etkisinin farkına varan birçok politikacı (Pompey, Cicero, Curio) Sezar'ın elde ettiği politik başarıyı yakalayamamasına rağmen benzer şekilde birçok gladyatör dövüşü düzenlemiştir (Alpman, 1972). Gladyatör dövüşleri asıl ivmesini ise Augustus ile başlayan İmparatorluk Dönemi'nde kazanmıştır.

Augustus'un miras bıraktığı Ankara'da Augustus tapınağında yer alan Yunanca "*Monumentum Ancyranum*" adı verilen

[8] Adlarını *mezar* veya *cenaze ateşi* anlamına gelen *bustum* kelimesinden türetmiş olsalar da bu dövüşlerin; *"ölü adamın mezarının önünde ölüm"* anlamına geldiği varsayılmaktadır (Auguet, 1994).

yazıtında; "*Kendi adıma üç kez, oğullarım veya torunlarımın adına beş kez gladyatör gösterileri yaptırdım; bu gösterilerde yaklaşık on bin adam dövüştü.*" cümleleriyle gladyatör oyunlarına verdiği önemi dile getirmiştir (Fairley, 1898). Bu dövüşlerde tüm gladyatörler, hayatta kalmaları karşılığında özgürlüklerini kazanma fırsatına sahip olmuşlardır. Hayatta kalma ise iyi dövüş ile mümkün kılınmış, yoğun savaş ve silah eğitimi hayati önem taşımıştır (Carter, 2011). Augustus Dönemi'nden itibaren gladyatörler, *Ludi* olarak tanımlanan okullarda eğitim almışlardır. Yaklaşık 5.000 gladyatörü ile ilk gladyatör okulunu barındıran Capua'yı (Crowther, 2007), Praeneste, Pompeii ve Ravenna gibi kentlerin de takip etmesi okulları Roma'da yaygınlaştırmıştır (Wiedemann, 2002). Bu alanlarda gladyatörler için hücreler, antrenman alanları, silah deposu ve demirci ocağına yer verilmiş, kalın yağ tabakasının kılıç kesiklerine karşı koruyuculuğundan protein ve yağ açısından zengin besinler temin edilmiş (Baker, 2003), güçlerini arttırmak ve adalelerini geliştirmek için arpa, bakla ve sakatatlı yiyecekler verilmiştir. Antrenman sonraları ise yaş üzümün bekletilmesinden elde edilen *mustum lixivum* adı verilen bir şurup içirilmiştir. Ayrıca olası yaraların iyileştirilmesi için hekimler ile çalışılmıştır (Malay ve Sılay, 1991).

Savaş esirlerinden oluşan gladyatörlere önce mahkumların daha sonra statü atlama umuduyla özgür vatandaşların eklenmesi süreçle senatonun ve hatta imparatorların bile gladyatör olarak arenalara inmesi tüm Romalıların dövüşlerin sıkı takipçisi olmasına neden olmuştur (Guttmann, 1986). Başta savaşlar olmak üzere dövüşlerin moral yükseltici özelliği ve sosyal huzursuzluğa karşı sakinleştirici görevinin de fark edilmesi (Baker, 1988), maddi geliri olsun veya olmasın tüm Roma toplumunun dövüşleri izlemesine imkan verilmesini sağlamıştır (Guttmann, 1986). Arenalara girişler her kesimin ekonomik gücüne uygun olarak ayarlanmış olsa da gladyatör dövüşü düzenlemeyi düşünen kişilerin, gladyatör temin etmesi yüksek maliyetler gerektirmiştir (Uzunaslan, 2010). Bir sözleşmeye bağlı olarak dövüştürülen gladyatörlerin kira oranları bilinmemekle beraber, rakamlar gladyatörün popülaritesine göre değişiklik göstermiştir. Gerçek maliyet gladyatörün ciddi şekilde yaralanması veya ölmesi sonucu kiralamanın satışa dönüşmek zorunda kalmasıyla açığa çıkmıştır (Carter, 2011). Bu bakımdan yeterli ekonomik gücü olan her vatandaş gladyatör dövüşleri düzenleme, kendi gladyatör grubunu (familia gladiatoriae) kurma ve eğitme hakkına *leges gladiatoriae* adı verilen; gösterilerin niteliği, düzenleniş şekli, ücretler, organizatörlerin görevleri vb. birçok madde içeren yasalara tabii tutularak sahip olmuşlardır (Malay ve Sılay, 1991). Familia gladiatoriae, burjuvalara ait olmasına rağmen editörlerin (oyunların sponsoru) tuttuğu iyi eğitimli temsilciler olan lanistalar aracılığı yönetilmiştir. Ancak imparatorluğun etrafında yer alan büyük familialaların Roma'nın kontrolü altında olduğu bilinmektedir (Carter, 2011).

Kurulan gruplarda gladyatörler genellikle köleler ile sağlıklı, güçlü ve özgür doğmuş genç erkeklerden oluşmuştur. Hiyerarşik Roma-Yunan sosyal yapısında statü basamaklarını zenginlik veya sosyal konum açısından atlamanın oldukça zor olması neticesinde gladyatör olarak genç bir adam, toplumun her seviyesi tarafından değer verilen; cesarette mükemmellik, fiziksel yiğitlik ve beceri (özellikle silahlarda) özelliklerine ehil olabilme şansı elde etmiştir. Arenalarda olağanüstü başarılar gösterebilen bir erkek; parayı, doğumu ve eğitimi bile geride bırakarak toplumsal hayranlığı doruklara çıkarabilmiş ve seçkinleri geride bırakabilecek ün ve tanınma statüsü elde etmiştir. Bu durum gladyatör kitabelerine; "*Silahlarla savaşan adamlar arasında ünlüyüm. Bütün insanlar arasında şöhretten mahrum değilim*." şeklinde yansımıştır (Knapp, 2011). Grupların farklı dövüşlere gönderilmesinin efendilerine sağlamış olduğu maddi getiriler gerek grup sayısı gerekse gladyatör sayısını hızlıca arttırmıştır. Bu gladyatör topluluklarının, Roma ordusuna karşı -Spartacus örneğinde olduğu gibi- bir tehdit haline gelmesi üzerine Roma kentinin yönetiminden sorumlu *preafectuslar,* gladyatörler üzerinde sıkı denetim başlatmışlardır. Ancak bu durum Roma kentinde sınırlı kalmış, eyaletlerde ise geçmiş uygulamalara devam edilmiştir (Malay ve Sılay, 1991).

Gladyatörler, sergilemiş oldukları cesaret ve dövüş becerileri ile seyircinin beğenesini kazanmaya çalışmışlardır (Baker, 2003). Beğeni kazanan gladyatör etrafında fanatikleşen bir toplum, gladyatörlerin ciddi eğitimlerden geçerek belli taktik ve dövüş stillerini öğrenmelerini gerekli kılmıştır (Carter, 2011). Ancak gladyatörlerin, eğitimi dışındaki hünerlerini de göstermeleri gerekmiş aksi takdirde seyircinin "*kitabına uygun*" dövüştüğü şikayetleri ile karşı karşıya kalmıştır (Baker, 2003). Gladyatörler hem kılıç hem de kalkanı ile yere yerleştirilmiş bir direk (palus) üzerinde çalışmışlardır (Carter, 2011). Uzun süren eğitimleri boyunca rudis (tahta kılıç) vasıtasıyla antrenman yapmışlardır. Gerçek silahları ise yalnızca müsabaka öncesi görevlilerden alabilmiş, müsabaka boyunca kullanmalarının ardından da görevlilere teslim etmeleri gerekmiştir. Ayrıca uzun yıllar arenalardan sağ çıkmayı başaran ve silah eğitimini tamamlayıp emekliye ayrılan gladyatörlere sembolik olarak *umma rudis* adı verilen tahta kılıçlar verildiği bilinmektedir. Ancak hayatlarının büyük bölümünü gladyatör olarak geçirdikleri için umma rudis alan dövüşçüler genellikle kalan hayatlarını eğitmen olarak devam ettirmeyi tercih etmişlerdir (Wiedamann, 2002).

Gladyatör türlerinin çeşitlenmesi, savaşlarda kullanılan teçhizata göre isimlendirilen asker sınıflarından kaynaklanmıştır. Samnitler, bütün gladyatör türlerinin bir prototipi olarak kabul edilmektedir. Bu durum Roma'nın MÖ 308'de Samnium'u yenmesi ardından müttefiki Campanialıların Samnit tarzı birçok savaş teçhizatını ele geçirmesi ve en eski kanlı mücadelelerde gladyatörlerini bu eşyalarla donatmasına dayandırılmaktadır. Ayrıca gladyatörler, yenilgiye uğratılan düşman halkların kullandıkları kıyafet ve dövüş tekniklerine göre seyirciler tarafından adlandırılmıştır (Baker, 2003). Samnitler; tüylü kasklar (pinnae) takmış, koruyucu dizlik (ocrea) giymiş ve geniş bir kalkan (scutum) kullanmışlardır. Silah olarak ise büyük bir kılıç kullandıkları bilinmektedir (Caldelli, 2001). Zamanla Samnitlere farklı gladyatör türleri de eklenmiş, başlangıçta sadece kılıçla gerçekleştirilen bu uygulamalar çeşitlenerek; mızrak, trident, ağ, kement ve

topuz gibi yeni silahlar da yaygınlaşmıştır. Teke tek veya grupla gerçekleşen mücadeleler haricinde atlı araba içinden, at üstünde veya biri yaya diğeri atlı dövüşler de görülmeye başlamıştır (Grant, 1971). Ayrıca dövüşler arasında keskin silah kullanımı ile ciddi mücadelelere mahkum olmayan, kalabalığı eğlendirme gayesi ile farklı dövüş stillerini hicvedebilen dövüş sanatçılarına da arenalarda yer verilmiştir (Bach ve Dell'orto, 2009). Artan savaş galibiyetleri ve halkın gladyatör dövüşlerine olan tutkusu gladyatör dövüş ve dövüşçü türlerinin çeşitlenmesine neden olmuştur. En bilindik gladyatör türleri; Samnit, Hoplomachos, Thraex, Eques, Murmillo/Gallus, Eques, Secutor, Retiarius, Dimachaerus, Provocator, Veles, Paegniarius, Essedarius, Laquearius ve Sagittarius'tur (Uzunaslan, 2010). [9]

Gladyatör okullarında, lanistaların emri altında çalışan *eğitmenler* (doctores) eşliğinde uzun, sıkı bir taktik ve pratik eğitiminden geçen gladyatörler, yeni silahların da yaygınlaşması ile dövüş branşına ve silah türüne uygun olarak tutulan *doctor thraecorum, doctor murmillonum, doctor secutorum, doctor velitumi doctor hoplpmachorum, doctor retiarioum* gibi özel eğitmenler tarafından çalıştırılmış ve birden çok silah türünde uzmanlaşma imkanına sahip olmuşlardır. Yıllarca aldıkları silah eğitimlerinin yanı sıra rakibe gereksiz acıya neden olmadan öldürtmek için vurmaları öğretilmiştir (Wiedemann, 2002). Gladyatörler okulda geçen uzun hazırlık dönemlerinin ardından birtakım formel seremonileri gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. Oyunların yeri ve zamanının belirlenmesiyle günümüz müsabakalarına benzer şekilde oyunu düzenleyen kişi ve oyunlarda dövüşecek gladyatörlerin isimlerinin ve branşlarının belirtildiği reklam afişleri hazırlanmıştır. Afişler oyunun düzenleneceği şehrin cadde ve meydanlarının duvarlarına veya özel reklam taşlarına renkli boyalarla işlenmiştir. Oyunların başlamasından bir gün önce lanistalar gladyatörlere *cellat yemeği* (cena libera) olarak adlandırılan ziyafetler sunmuşlardır. Bu ziyafetler kimi gladyatörler için veda yemeği olarak görülse de ziyafetlerde gladyatörler yemeğin tadını çıkarmanın yanı sıra arkadaşlarıyla ve sevdikleriyle vakit geçirmiş, kimi gladyatörler ise yaklaşan ölüm korkusuyla kendilerini içkiye vererek derin bir hüzün içerisine girmişlerdir (Uzunaslan, 2010).

Gladyatör dövüşlerinin yapılacağı gün gladyatörlerin imparatora, "*ölmek üzere olanlar seni selamlıyor*" (*morituri te salutan*) söyleyişi ardından gladyatörler yerlerine çekilmiş, trampetlerin işaret vermesiyle tekrar arenaya çıkarak hayati mücadelelerine seyircilerin "*yakala! öldür!*" gibi tezahüratları eşliğinde başlamışlardır (Dürüşken, 1996). Kanlı mücadeleler teke tek gerçekleşmesinin yanı sıra editörlerin isteği üzerine grup halinde de uygulanmıştır. Gladyatörlerin aldıkları eğitimler neticesinde uzmanlaştıkları, rakibinin silahıyla aynı tür olması gerekmeyen savaş aletleriyle dövüşler sırasında canları pahasına mücadele etmişlerdir (Grant, 1971). Bu sırada dövüşçüler başlarını, kollarını ve bacaklarını iyi bir şekilde korumuş ancak asıl hedef olan gövdelerini cesaretlerini simgelercesine açıkta bırakmışlardır (Kyle, 1998). Gladyatör dövüşleri sırasında üstün olan gladyatörün rakibini tamamen savunmasız hale getirmesinden sonra mağlup olan dövüşçünün işaret parmağını kaldırarak canının bağışlanmasını istemesi (missia) durumunda seyircinin kararına başvurulmuş; seyircilerin vereceği karar doğrultusunda da mağlup olan dövüşçünün hayatta kalıp kalmayacağına Cumhuriyet Dönemi'ne kadar editör karar vermiş, İmparatorluk Dönemi'nde bu gelenek tamamen seyircilere bırakılmıştır. Dövüşlerden sonra kazanana, Yunan geleneğinden ödünç alındığı düşünülen palmiye ve çeşitli para ödülleri verilirken, kaybeden gladyatörün cansız bedeni görevliler tarafından uzaklaştırılmış, arenanın zeminine kum dökülerek yerdeki kanların kamufle edilmesiyle arena yeni müsabakalara hazır hale getirilmiş (Uzunaslan, 2010), son gladyatör dövüşlerine kadar da bu düzen devam ettirilmiştir (Dürüşken, 1996).

İmparatorluğun merkezinin Constantinapolis'e taşınması ve Hrıstiyanlığın toplum içinde kabul görmeye başlaması ardından halkın değişen zevkleri, imparatorluğun hoşnutsuzluğu, gladyatör sağlamanın masrafı ve zorluğu gibi nedenler çerçevesinde bir süre daha devam eden gladyatör dövüşleri (Schrodt, 1981), İmparator Constantin'in Berytus'ta (Beyrut) oyunların tamamen kaldıran bir buyruk (MS 326) yayınlamasıyla durdurulmuştur. Bu buyruğa geçmişte oyunlara kayıt olan tüm suçluların gelecekte bunun yerine madenlerde zorunlu çalışmaya mahkum edilmesi gerektiği maddesi eklenmiştir. Yasakların arkasında yatan sebebin ise İznik Konsülü için toplanan Kilise babalarının baskısı olduğu düşünülmektedir. Kilise, gladyatör gösterileri ve vahşi hayvan gösterileriyle ilgilenen kişilerin vaftiz edilmeye uygun olmadığına karar vermiştir. Ancak bu yasaklar yalnızca imparatorluğun doğu yarısı için geçerli olmuş, batı yarısında gladyatör dövüşleri yapılmasına devam edilmiştir. Bu bağlamda festival listesinde MS 354 yılında gerçekleştirilen Aralık Oyunları'na yer verildiği görülmektedir. Constantius II'nin 357'deki fermanıyla yeni yasaklamalar getirilmiş, askerlerin ve saray görevlilerinin mücadelelere katılması yasaklanmış ve bu kuralı ihlal edenler cezalandırılmıştır (Grant, 1971). Ancak asıl darbe 399'da Honorius'un kalan gladyatör okullarını kapatmasıyla gelmiş, 404'te mücadeleler sonlanmıştır (Crowther, 1996).

[9] Gladyatör türlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Malay H. ve Sılay H. (1991); Uzunaslan, (2010); Konstantin Nossov, *Gladiator: The complete guide to ancient Rome's bloody Fighers*, Lyons Press, USA 2009; Robert A. Mechikoff, *A history and philosophy of sport and physical education from ancient civilizations to the modern world*, Mc Graw Hill Education, New York 2019.

Sonuç

Roma tohumlarını, Etrüsklerin gelişmiş askeri becerileri ile Yunan ve Mısır gibi çağının en gelişmiş spor idealine sahip medeniyetlerle olan temasından almıştır. Etrüsklerin sportif etkinliklerle donanmış şehir kültürünün Roma'nın egemenlik tutkusu ile harmanlanması, toplumun askeri bir devleti özümsemesini kolaylaştırarak sportif etkinliklerin bu yönde filizlenmesini sağlamıştır. Devlet tarafından sağlanan düzenli eğitim faaliyetlerinin Roma'da olmaması ise bedensel faaliyetlerin yönünü Antik Yunan spor idealinden uzaklaştırarak daha çok Etrüsk izleri taşıyan kült inanışlarla bezenmiş atlı araba yarışları ve gladyatör dövüşlerine çevirmiştir. Roma'nın öncesi kadim Ön Asya, Anadolu ve Afrika uygarlıklarında da askeri odaklı sportif etkinliklere, rastlanıyor olsa da bunların uygulama nedenlerinin dini, siyasi ve sosyal açıdan Roma'dan farklı bir istikamette olduğu söylenebilir. Bu kadim uygarlıklarda atlı araba yarışları popüler etkinlikler olarak ortaya çıksa da gladyatör dövüşleri yalnızca Roma'ya özgüdür. Her iki sportif etkinliğin yüksek seyirci sayısı ve yıl içindeki organizasyon sıklığının da diğer uygarlıklardan ayrı bir düzlemde olduğu açıktır. Bu bağlamda oyunların, sosyal etkileri de düşünüldüğünde, spor idealinden daha çok seyirci odaklı olarak düzenlendiği söylenebilir.

Kökeni Romulus'a dayanan ve Roma'nın ilk sportif etkinliği olarak kabul gören atlı araba yarışları; kutsal geleneklerin, Circus Maximus örneğinde olduğu gibi kentsel görkemin ve imparatorların siyasi emellerinin propagandasını yaptığı bir araç, görkemli spor tesisleri ise halk ve yöneticilerin bir araya gelmesinin aracısı olarak görülmektedir. Diktatörler ve imparatorlar çağında sportif etkinliklerin toplum üzerindeki dengeleyici gücünün anlaşılması atlı araba yarışlarının düzenlenme sıklığını artırdığı gibi Roma başta olmak üzere farklı şehirlerdeki tesisleşmeyi de zorunlu hale getirmiştir. Atlı araba yarışları, ekonomik, politik ve askeri sorunlarla boğuşan Roma'da halk arasındaki sosyal düzensizliğin eğlence kültürü ile dengelenmesinin en önemli enstrümanlarından biri olurken, ekonomik açıdan birçok insanı beslemesi dolayısıyla; Hristiyanlığın devlet dini haline gelmesi ile sportif etkinliklere karşı oluşan olumsuz anlayıştan kendini koruyabilmiş ve Bizans döneminin yalın sportif etkinliği haline gelmiştir. Yarışlara önemli düzeyde etkileşim içinde bulunan halkın yanı sıra lojistik arka planda oyunlara ekonomik bağımlılığı da bulunan toplumda taraftar gruplarının ve fanatizmin açığa çıkması ise oldukça anlaşılırdır. Bu bağlamda atlı araba yarışları, Antik Yunan'da görülmeyen takım sporlarının ve kulüpleşmenin de tarihteki ilk örnekleri olarak kabul edilebilir. Ancak yarışlar her ne kadar sosyal düzenin bir aracı olarak kullanılsa da taraftarlık ve fanatizmin büyük halk olaylarının merkezinde yer aldığı durumlar da göz ardı edilmemelidir. Bizans döneminin en önemli halk ayaklanmalarından biri olan ve politik bir hareket olmasına rağmen taraftar gruplarının fitilini ateşlediği Nika İsyanı bu konuda örneklerden biridir.

Askeri bir devlet olarak kabul edilen Roma'nın sürekli olarak savaşlarla iç içe geçmiş yaşam tarzının şiddete aç bir toplum yaratmış olması oldukça doğaldır. Cenaze törenleri kökenli gladyatör dövüşleri, Etrüsk etkisiyle yoğurulmuş biçimde, toplumun şiddet ihtiyacının ölüleri onurlandırmadaki aracısı olmuş, Spartacus önderliğindeki köle isyanı da gladyatörlerin askeri önemini gün ışığına çıkarmıştır. Suçluların ve kölelerin cezalandırılmasında acı verici ölümün gerekliliğine olan inançların yanında dövüşlerin özgürlüğe giden yolu temsil etmesi ise halk tarafından benimsemesini sağlayarak gelişimini desteklemiş ve yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Dövüşlerin en alt tabakaya sunduğu fırsatların yanında en iyi gladyatörlerin bile arenalarda can vermesi ve yerini dolduran yeni gladyatörlerin yarattığı dinamik yapı Roma imparatorluğunun askeri devlet yapısı ile oldukça uyumlu bir görünüm sergilerken toplumun da dinamizmini canlı tutmuştur. Özgür halk ve hatta köleler için sınıfsal statü basamaklarını aşmanın bir yolu olarak görülen, soylu sınıfının ise politik amaçlarına hizmet eden dövüşler, Hristiyanlığın kabulüne kadar, toplumun her kesimine hitap eden yapısıyla Roma arenalarının vazgeçilmez etkinliği olmuştur.

Sportif etkinliklerin Roma'da çevre ve çağdaşı uygarlıklardan farklı bir görünüm sergilemesi, toplumsal ve bürokratik yapısı ile devlet modeli düşünüldüğünde, oldukça anlaşılabilirdir. Roma'da sporun toplumun her kesimine sunduğu fırsatlar tesislerin on binlerce seyirciyle dolmasını beraberinde getirmiş, günümüzde popülaritesiyle kendi endüstrisi ve ekonomisini oluşturan modern spora benzer biçimde Antik Çağ'ın en büyük askeri devletinde de spor bir fenomene dönüşmüştür. Sporun toplum üzerindeki gücünü keşfeden Roma'nın yönetimindeki başrol aktörleri de buna paralel biçimde seyirci odaklı sportif etkinlikleri çağlar boyunca en etkin biçimde kullanma çabasında olmuştur.

Çıkar Çatışması

Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finans Kaynakları

Yapılan araştırma için herhangi bir finans kaynağı alınmamıştır.

Yazar Katkıları

Araştırma Fikri: MA, TŞ; Araştırma Tasarımı: MA, TŞ; Makale Yazımı: MA; Eleştirel İnceleme: TŞ

Kaynaklar

1. **Alpman, C.** (1972). *Eğitimin bütünlüğü içinde beden eğitimi ve çağlar boyunca gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
2. **Auguet, R.** (1994). *Cruelty and civilization, The Roman games*. New York: Routledge.
3. **Bach, V. ve Dell'orto P. V. (2009).** *Martial arts: Gladiators*. USA: Gurps.
4. **Baker, A.** (2003). *Gladyatör, Roma'nın savaşçı kölelerinin gizli tarihi*. (Çev. S. Göktaş). Ankara: Phoenix Yayınları.

5. **Baker, W. J.** (1988). *Sport in the Western world*. USA: University of Illinois Press.
6. **Bell, S. W**. (2020). Horse Racing in Imperial Rome: Athletic Competition, Equine Performance, and Urban Spectacle. *The International Journal of the History of Sport*, *37*(3-4), 183-232.
7. **Bishop, M. C.** (2017). *Gladiators: Fighting to the death in Ancient Rome*. USA: Casemate Publishers.
8. **Caldelli, M.** (2001). Gladiatori con armaturae etniche: Il Samnes. *Archeologia Classica, 52*, 279-295.
9. **Cameron, A.** (1976). *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium*. Oxford: Clarendon Press.
10. **Carcopino, J.** (1940). *Daily life in Ancient Rome*. London: George Routledge & Sons.
11. **Carter, M.** (2011). Gladiators. A. Futrell, T. F. Scanlon (Eds.), *Sport and Spectacle in the Ancient World* içinde (231-241). UK: Oxford University Press.
12. **Chase, R.** (1927). De Spectaculis. *The Classical Journal, 23*(2), 107-120.
13. **Choniates, N.** (1984). *O city of Byzantium, Annals of Niketas Chaniates*. Detroit: Wayne State University Press.
14. **Crowther, N. B.** (1983). Greek games in republican Rome*. L'Antiquité Classique*, (52), 268-273.
15. **Crowther, N. B.** (1996). Sports violence in the Roman and Byzantine Empires: A modern legacy? *The International Journal of the History of Sport. 13*(3), 445-458.
16. **Crowther, N. B.** (2007). *Sport in ancient times*. America: Praeger.
17. **Dagron, G.** (2014). K*onstantinopolis Hipodromu: Oyunlar, halk ve politika.* (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: Sel Yayıncılık.
18. **Dürüşken, Ç.** (1996). *Eskiçağ'da spor*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
19. **Fairley, W.** (Ed.) (1898). *Monumentum Ancyranum the deeds of Augustus.* Philadelphia: The Departman of History of the University of Pennsylvania.
20. **Gardiner, E. N.** (1930). *Athletics of the ancient world.* Britain: Clarendon Press.
21. **Garton, C.** (1964). Sulla and the theatre. *Phoenix, 18*(2), 137-156.
22. **Giatsis, S. G.** (1995). The massacre in the Riot of Nika in the Great Hippodrome of Constantinople in 532 AD. *The International Journal of the History of Sport*, *12*(3), 141-152.
23. **Giatsis, S. G.** (2000). The organization of chariot-racing in the Great Hippodrome of Byzantine Constantinople, *The International Journal of the History of Sport*, 17(1), 36-68.
24. **Grant, M.** (1971). *Gladiators.* Harmondsworth: Pelican Book.
25. **Grosvenor, E. A.** (1889). *The Hippodrome of Constantinople and its still existing monuments*. London: Joseph Causton & Sons.
26. **Guttmann, A.** (1986). *Sports spectators*. New York: Columbia University Press.
27. 300 B.C. - 450 A.D. (Unpublished Bachelor Degree Thesis). Worcester Polytechnic Institute, Massachusetts/ABD.
28. **Harris, H. A.** (1972). *Sport in Greece and Rome.* New York: Cornell University Press.
29. **Humphrey, J. H.** (1986). *Roman Circuses: Arenas for Chariot Racing*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
30. **Junkelman, M.** (2000). On the starting line with Ben Hur: Chariot-Racing in the Circus Maximus. E. Köhne, C. Ewigleben (Eds.), *Gladiators and Caesars: The power of spectacle in Ancient Rome* içinde (86-102). Los Angeles: University of California Press.
31. **Khapaev, V. V. ve Glushich, A. M.** (2020). Эволюция Спортивной Инфраструктуры Византийской Империи В IV-XII ВВ. *Ученые записки Крымского федерального университета имени ВИ Вернадского. Исторические науки*, *6*(4), 137-152.
32. **Knapp, R.** (2011). *Invisible Romans*. London: Profile Books.
33. **Kuiper, K.** (Ed.). (2011). *Ancient Rome: From Romulus and Remus to the visigoth invasion*. New York: Britannica Educational Publishing.
34. **Kyle, D. G.** (1998). *Spectacles of death in Ancient Rome*. New York: Routledge.
35. **Kyle, D. G.** (2007). *Sport and spectacle in the ancient world*. Malden: Blackwell Publishing.
36. **Malay H. ve Sılay H.** (1991). *Antik devirde gladyatörler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
37. **Mechikoff, R.** (2009). *A history of philosophy of sport and physical education: From ancient civilization to the modern world*. New York: McGraw-Hill.
38. **Saltuk, S.** (2001). *Antik çağda hipodromlar circuslar*. İstanbul: Ege Yayınları.
39. **Schrodt, B.** (1981). Sports of the Byzantine Empire. *Journal of Sport History, 8*(3), 40-59.
40. **Shaw, B. D.** (2001). The Spartacus Slave War; 73–71 BC. B. D. Shaw (Ed.), *Spartacus and the Slave War* içinde (130-131). New York: Palgrave Macmillan.
41. **Sinanlar Uslu, S.** (2012). Bizans'ta atlı araba yarışları. İ. Yıldıran, T. Gültekin (Eds.), *Anadolu Uygarlıklarında Spor* içinde (86-111). Ankara: Spor Yayınevi.
42. **Sinanlar, S.** (2005). *Atmeydanı: Bizans araba yarışlarından Osmanlı şenliklerine.* İstanbul: Kitap Yayınevi.
43. **Şinoforoğlu, T. ve Akkurt, M.** (2021). Krallık'tan Cumhuriyet'e Roma'da spor. *Spormetre, 19*(4), 1-19.
44. **Tekin, O.** (2008). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
45. **Uzunaslan, A.** (2010). *Gladyatörler arenanın tutsak savaşçıları*. Ankara: Myken Yayınları.
46. **Wiedemann, T.** (2002). *Emperors and gladiators*. New York: Routledge.